

ШКІЛЬНИЙ КУРС ІСТОРІЇ ТА ЗОВНІШНЄ НЕЗАЛЕЖНЕ ОЦІНЮВАННЯ: ЧИ МАЄ МІСЦЕ РІВНИЙ ДОСТУП ДО ВИЩОЇ ОСВІТИ? (НА ПРИКЛАДІ ОДНІЄЇ ТЕМИ)

С. О. Терно

Запорізький національний університет

sergiy.terno@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6753-3130>

Researcher ID: I-2457-2018

Г. Ф. Турченко

Запорізький національний університет

galina_turchenko@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5020-6152>

Researcher ID: H-1981-2019

М. Д. Іванцова

Запорізький національний університет

mariaivantsova@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7397-033X>

Ключові слова: історія України, шкільний курс історії, рівний доступ до вищої освіти, шкільний підручник, Зовнішнє незалежне оцінювання, навчальна програма, тестування.

В статті здійснено якісний та кількісний аналіз завдань Зовнішнього незалежного оцінювання, підручників з історії, навчальних програм з історії та програм з історії Зовнішнього незалежного оцінювання на прикладі однієї теми шкільної програми «Українські землі в 20 – 90 рр. XVIII ст.». Проведене дослідження свідчить, що третина громадян України небезпідставно сумнівається в тому, що ЗНО забезпечує рівний доступ до вищої освіти. Для того аби успішно скласти ЗНО з історії, недостатньо пройти шкільний курс історії та готуватись за шкільними підручниками. Підручники не можуть слугувати повноцінним засобом підготовки до ЗНО, оскільки не всі вони містять навчальний матеріал, необхідний для відповіді на завдання ЗНО. Автори ставлять питання про рівність доступу до вищої освіти, піднімають питання перегляду й переосмислення ролі та функції Зовнішнього незалежного оцінювання.

THE SCHOOL HISTORY COURSE AND EXTERNAL INDEPENDENT ASSESSMENT: IS THERE EQUAL ACCESS TO HIGHER EDUCATION? (THE EXAMPLE OF ONE TOPIC)

S. Terno, G. Turchenko, M. Ivantsova

Zaporizhzhia National University

Key words: history of Ukraine, school history course, equal access to higher education, school textbook, external independent assessment, curriculum, testing.

The article devotes a qualitative and quantitative analysis of external independent assessment tasks, history textbooks, history curricula and external independent assessment history programs as example of one school curriculum topic: "Ukrainian lands in the 20s - 90s of the 18th century". The conducted research shows that a third of Ukrainian citizens have reasonable doubts that external independent evaluation ensures equal access to higher education. In order to successfully pass the external independent assessment in history, it is not enough to complete the school history course and prepare for the external independent assessment using school textbooks. Textbooks cannot serve as a full-fledged means of preparation for the external examination, since not all of them contain the educational material necessary to answer the tasks

of the external examination. The authors raise questions about equal access to higher education, because taking a school history course does not allow schoolchildren to successfully pass external independent assessment. The authors raise the problem of reviewing and rethinking the role and function of external evaluation.

Thus, the current situation indicates that there is a problem: 1) either the learning outcomes in the educational program and external independent assessment program are understood differently, i.e. the learning outcomes of the external independent assessment program are broader than the educational program; 2) or the external evaluation measures what is easier to measure, and not what should be measured. For example, it is easier to check whether a student recognizes an architectural monument than his ability to think historically (see our publications for more details); 3) or the textbooks do not correspond to the educational programs; 4) or the external examination program does not correspond to the curriculum or the State Standard; 5) or the State Standard, the curriculum and the external examination program live a separate life; 6) or a combination of some previously listed factors; 7) or all together.

No matter how it was, the hostages of this inconsistency are school graduates who cannot be helped by taking a school history course and studying school textbooks in obtaining equal access to higher education.

Постановка проблеми та аналіз попередніх досліджень.

Впровадження ЗНО розглядається як одна з найуспішніших реформ в сфері освіти, яку підтримала більшість громадян. Приміром, відомий український соціолог І. Бекешкіна ще в 2013 році, аналізуючи численні опитування, дійшла наступного висновку: громадська думка України підтримує Зовнішнє незалежне оцінювання як критерій для вступу до вищих навчальних закладів. До того ж, вона наголошувала, що ЗНО позитивно оцінюють прибічники різних політичних сил¹. Зокрема, дослідниця відзначала зростання цієї підтримки з року в рік: приміром, від 42% в 2008 р. до 53% в 2013 р. В той же час серед цільової групи (дотичні до ЗНО – діти, батьки, родичі тощо) ця підтримка завжди була дещо вищою і теж зростала (від 55% в 2011 р. до 62% в 2012 р.). Зрозуміла річ, що кількість противників зменшувалась з 34% в 2008 р. до 25% в 2013 р. Дивна річ, але серед цільової аудиторії на 2013 р. противників було приблизно однакова пропорція із загальними показниками, а саме – 26%. Як можна пояснити цей феномен? Цілком логічним було б спостерігати узгоджену тенденцію: якщо в цільовій групі підтримка на 11% вища, то й кількість противників у цільовій групі мало би бути

меншою, а вона більша на 1%. Нагадаємо, що це ¼ опитаних. Відтак, чверть – це не так вже й мало, аби дослідити причини їхнього невдоволення.

Звісно, дані за 2013 р. навряд чи відбивають поточну ситуацію: змінився соціокультурний контекст, зросли потоки освітньої міграції з України тощо². Приміром, навряд чи в 2013 р. можна було серйозно говорити про загрозу освітньої міграції для України. На сьогодні, освітяни висловлюють серйозну занепокоєність витоком інтелектуальної молоді за кордон. Приміром, О. Дугов наводить дані, що до 70 тис. українців навчаються у вишах країн ЄС, і лише 9% (згідно з опитуваннями), планують повернутися на батьківщину³. До того ж, для навчання за кордоном не потрібні сертифікати ЗНО, а вартість навчання така ж сама (подекуди нижча або взагалі відсутня). В той час, як в Україні встановлюються все більш жорсткіші перепони для здобуття вищої освіти. Наводячи ці дані, О. Дугов пропонує з-поміж іншого дивну пропозицію: не дозволяти зарубіжним вишам приймати українських студентів без сертифікатів ЗНО або використати індійський досвід та не визнавати іноземні дипломи, якщо їхні власники не здавали ЗНО. Не беремося оцінювати, доречність, логічність та здоровість подібної пропозиції. Але

¹ Бекешкіна І. Ставлення населення України до зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО). Фонд демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. 20 листопада 2013. URL: <https://dif.org.ua/article/stavlennya-naselennya-ukraini-do-zovnishnogo-nezalezhnogo-otsinyuvannya-zno> (дата звернення 01.08.2022).

² Дугов О. До проблеми освітньої міграції українців. Освіта. ua. 29.07.2020. URL: <https://osvita.ua/vnz/75342/> (дата звернення 01.08.2022).

³ Дугов О. До проблеми освітньої міграції українців. Освіта. ua. 29.07.2020. URL: <https://osvita.ua/vnz/75342/> (дата звернення 01.08.2022).

висловимо своє припущення, що подібні автократичні способи вирішення наявної проблеми лише посилять освітню міграцію та неповернення фахівців з європейською освітою до України. Цікаво, хтось серйозно розраховує на те, що країни ЄС будуть дослухатися до наших вимог враховувати результати ЗНО?

Правда, можна заперечити, що 70 тис. – це лише 7% від кількості студентів, що навчаються в Україні, адже станом на 01.10.2021 в Україні навчалось понад мільйон студентів⁴. Але слід врахувати, що порівняно зі станом на 1 жовтня 2020 року кількість студентів зменшилася майже на 37 тисяч. Отже, наявна тенденція – кількість бажаючих навчатися в Україні зменшується. Яку роль в цьому зменшенні бажаючих навчатися відіграє ЗНО? Звісно, легко і приємно апелювати даними, як це робить Український центр оцінювання якості освіти, на кшталт⁵:

1) 71% громадян тією чи іншою мірою погоджуються зі вступом до вишів за результатами ЗНО;

2) 74% респондентів вважають, що ЗНО сприяє рівності вступу до вишу;

3) 58% дотримуються думки, що ЗНО зменшує рівень корупції під час вступу до вишу.

Таке самозаспокоєння дозволяє «почивати на лаврах» та не займатися критичним осмисленням своєї ролі та функції в освітній системі. Це прекрасний привід не помічати викликів та діяти старими методами. Відзначимо, що наведені вище дані оприлюднені Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та Київським міжнародним інститутом соціології на підставі опитування від 19 липня 2021 року⁶. Але інтерпретація даних – це не завжди єдино можлива інтерпретація або єдино правильна інтерпретація. Р. Стернберг дотепно відзначав з цього приводу, що із будь-яких даних торгівці нерухомістю зроблять висновок, що нерухомість буде завжди в ціні, а біржові маклери на підставі будь-яких даних стверджуватимуть, що вартість їх акцій буде

⁴ Річний звіт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за 2021 рік / за заг. ред. С. Квіта. Київ : Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, 2022. С. 16.

⁵ Ставлення суспільства до зовнішнього незалежного оцінювання. Український центр оцінювання якості освіти. 20.07.2021. URL: <https://testportal.gov.ua/stavlennya-suspilstva-do-zovnishnogo-nezalezhnogo-otsinyuvannya/> (дата звернення 01.08.2022).

⁶ Бекешкіна І. Пояснити 30%: Як українці оцінюють освіту та вступ в умовах пандемії. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/poyasniti-30-yak-ukraintsi-otsinyuyut-osvitu-ta-vstup-v-umovakh-pandemii> (дата звернення 01.08.2022).

неодмінно зростати і т.п.⁷ Диявол, як відомо, криється в деталях.

Ключовою є фраза **«тією чи іншою мірою»**, оскільки при уважному аналізі даних соціологічного опитування картина виглядає не такою радужною, а саме: приміром, найбільша кількість респондентів (понад 40%) **переважно згодні**, що ЗНО ставить всіх в рівні умови. Це означає приблизно наступне: ЗНО краще, ніж було до цього, але не зовсім те, що мало б бути. А повністю згодні з тезою про рівність умов лише 30% респондентів. В такому разі масове захоплення ЗНО громадянами України перетворюється на кволу підтримку. А якщо згадати тих, хто переважно не згоден (10%) та тих, хто зовсім незгоден (10%) і тих, кому важко сказати (до 10%), то можна стверджувати, що принаймні третина має серйозні сумніви у рівному доступі до вищої освіти. А це не так вже й мало, але згідно із «помилкою тих, хто вижив», ми взагалі не звертаємо на цю частину уваги. Адже більшість «за». При цьому ми забуваємо, що більшість може помилятися. Дуже показово в цьому контексті є незручна для УЦО-ЯО фраза у статті І. Бекешкіної: **спостерігається різке збільшення українців, які не згодні з тим, що ЗНО зменшує рівень корупції при вступі: їх кількість зросла на 15% і наразі цю точку зору підтримує 34% опитаних**⁸. Відтак постає наступне запитання: чому зростає кількість тих, хто сумнівається в ЗНО як запобіжнику корупції і наразі становить третину громадян?

Мета. За допомогою якісного і кількісного аналізу завдань ЗНО, підручників з історії та навчальних програм з історії та програм з історії ЗНО на прикладі однієї теми розглянути наступні проблеми:

1. Чи наявні підстави у третини громадян України вважати ЗНО таким, що не забезпечує рівний доступ до вищої освіти?

2. Чи можливо скласти ЗНО з історії на підставі здобутої освіти у закладах середньої освіти? Чи складання ЗНО з історії потребує додаткової освіти?

3. Чим є ЗНО з історії: встановленням відповідності результатів навчання державним вимогам чи відокремленою та відірваною від державних вимог практикою?

4. У чому полягає місія ЗНО: забезпечення

⁷ Стернберг Р. Интеллект успеха. Минск : Попурри, 2015. 400 с.

⁸ Бекешкіна І. Пояснити 30%: Як українці оцінюють освіту та вступ в умовах пандемії. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/poyasniti-30-yak-ukraintsi-otsinyuyut-osvitu-ta-vstup-v-umovakh-pandemii> (дата звернення 01.08.2022).

якості освіти чи створення перешкод і шалений стрес для здобувачів освіти?

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 47 Закону України «Про освіту» ЗНО покликано оцінити результати навчання, здобуті на певному рівні освіти та має відповідати стандартам освіти. Відзначимо, що забезпечення результатів навчання досягається за допомогою підручника, який має відповідати навчальній програмі (ст. 1 Закону України «Про освіту»). Відтак, згідно закону підручник є основним засобом навчання. Оскільки підручник має забезпечити результати навчання, а ЗНО має оцінити результати навчання, то вкрай важливо з'ясувати чи достатнім є опрацювання підручника для того, аби успішно виконати завдання ЗНО? Відтак, проведемо порівняльний аналіз змісту шкільних підручників та завдань ЗНО з метою відповіді на важливі питання: чи відповідають завдання ЗНО змісту підручників? Чи відповідають підручники навчальним програмам тощо?

Зовнішнє незалежне оцінювання з історії України проводиться з 2007 р., але проблема можливості школярів скласти ЗНО на основі шкільних підручників залишається актуальною. Адже ні для кого не секрет, що існує розвинутий ринок освітніх послуг з підготовки до ЗНО. Даний факт є підставою сумніватися в здатності школярів успішно скласти ЗНО, лише пройшовши шкільний курс історії та/або використовуючи шкільні підручники. ЗНО – це впливовий інструмент в нашій соціальній системі, який комусь дає зелене світло у доступі до вищої освіти, а комусь – ні. Відтак, постійний критичний аналіз діяльності системи ЗНО вкрай необхідний і потрібний, оскільки ЗНО – з-поміж іншого, це ще й питання національної безпеки (більш докладно про це йшлося в наших публікаціях у 2006–2009 р.⁹). Зауважимо, що проблема реформування ЗНО розглядалась також в публікаціях І. Лікарчука¹⁰.

Предметом нашого аналізу виступатимуть під-

⁹ Терно С. Зовнішнє оцінювання з історії: чи завжди добрі наміри приводять до очікуваних позитивних результатів? Історія в школі. 2006. № 10. С. 18–22; Терно С. Зовнішнє оцінювання з історії: чи завжди добрі наміри приводять до очікуваних позитивних результатів? Історія в школі. 2006. № 11. С. 9–14; Терно С. Зовнішнє оцінювання з історії: стандарт сірості в освіті? Дзеркало тижня. № 41 (670) 3 – 10 листопада 2007; Терно С. Пробне незалежне оцінювання з історії України – 2009 (як готувати учнів до ЗНО). Історія в школах України. 2009. № 3. С. 14–17; Терно С. Актуальні проблеми зовнішнього незалежного оцінювання та сучасної тестології. Історія в школах України. 2009. № 4. С. 9–13.

¹⁰ Лікарчук І. Як нам реформувати ЗНО або роздуми не сторонньої людини. – 2014. URL: <http://education-ua.org/ru/articles/193-yak-nam-reformuvati-zno-abo-rozdumi-nestoronnoji-lyudini> (дата звернення 01.08.2022).

ручники з історії України для 8 класу закладів середньої освіти України та завдання ЗНО (2016–2021 рр.) з теми «Українські землі в 20–90 рр. XVIII ст.». Здійснено порівняльний аналіз підручників з історії України для 8 класу з однієї теми на відповідність навчальній програмі (2012 р., 2017 р.) та тестам ЗНО 2016–2021 рр.

Було опрацьовано чотири підручника різних авторів: 1) О. В. Гісем, О. О. Мартинюк¹¹; 2) Г. К. Швидько, П. О. Чорнобай¹²; 3) В. С. Власов¹³; 4) Н. М. Сорочинська, О. О. Гісем¹⁴. Згідно із програмою 2017 р. після ознайомлення з темою «Українські землі у 20–90 рр. XVIII ст.» учень повинен розуміти низку понять і вміти пояснити їх значення, а саме: «паланка», «гайдамаки», «Колі́вщина», «опришки», «козацькі літописи». Ці поняття згадуються в усіх підручниках, але не всі автори подають достатньо повні визначення цих понять. У підручнику В. С. Власова подано найбільш змістовні визначення, які автор виділяє у рамку для більшої зручності учнів. До того ж, наприкінці його підручника міститься словник-довідник термінів, що значно оптимізує роботу над поняттями. Підручники О. В. Гісема, О. О. Мартинюка; Г. К. Швидько, П. О. Чорнобая; Н. М. Сорочинської, О. О. Гісем містять опис зазначених явищ і передбачають, що учні мають сформулювати визначення згаданих понять самостійно, що звісно сприяє формуванню уміння узагальнювати, проте не надає можливості перевірити школярами самих себе на коректність зроблених узагальнень. Відтак, питання про спроможність сформулювати адекватні визначення та виконати завдання можна поставити під сумнів. Розділ «розумію» у навчальній програмі вимагає від учня, зокрема, розуміти причини втрати українцями державності. Проте, як свідчить наш аналіз, у підручниках відсутнє чітке формулювання цих причин.

За навчальною програмою учень повинен ро-

¹¹ Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України: підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Харків : Ранок, 2016. 272 с. URL: <https://shkola.in.ua/978-istoriia-ukrainy-8-klas-hisem-2016.html> (дата звернення 01.08.2022).

¹² Швидько Г. К., Чорнобай П. О. Історія України: підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ : Генеза, 2016. 352 с. URL: <https://shkola.in.ua/983-istoriia-ukrainy-8-klas-shvydko-2016.html> (дата звернення 01.08.2022).

¹³ Власов В. С. Історія України: підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ : Генеза, 2016. 256 с. URL: <https://shkola.in.ua/976-istoriia-ukrainy-8-klas-vlasov-2016.html> (дата звернення 01.08.2022).

¹⁴ Сорочинська Н. М., Гісем О. О. Історія України: підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2016. 304 с. URL: <https://shkola.in.ua/981-istoriia-ukrainy-8-klas-sorochynska-2016.html> (дата звернення 01.08.2022).

зуміти внесок Києво-Могилянської академії в розвиток освіти. У своїх підручниках О. В. Гісем, О. О. Мартинюк; Н. М. Сорочинська, О. О. Гісем та В. С. Власов надають лаконічну інформацію з цього питання. Г. К. Швидько та П. О. Чорнобай присвятили окремий пункт параграфу діяльності Києво-Могилянської академії.

За навчальною програмою з зазначеної теми учень повинен знати дати 10-и важливих історичних подій. У всіх проаналізованих підручниках ці дати або виділені жирним шрифтом або, як у підручнику В. С. Власова, подаються в окремій таблиці.

Навчальна програма містить окремий розділ «умію» в якому зазначається, що учень повинен вміти в результаті навчання, зокрема «показати на карті території»¹⁵. Всі підручники містять карти, відтак учень здебільшого здатен буде внаслідок навчання досягти бажаних результатів.

У навчальній програмі 2017 р. подається широкий перелік історичних осіб і зазначено, що учні мають формувати самостійні судження на основі навчальних матеріалів та адаптованих джерел про їх діяльність. У підручнику О. В. Гісема, О. О. Мартинюка подана інформація про всі зазначені в програмі історичні постаті: Іван Скоропадський, Павло Полуботок, Данило Апостол, Кирило Розумовський, Петро Калнишевський, Олекса Довбуш, Іван Гонта, Григорій Сковорода та ін. У підручнику не лише зазначена роль історичного діяча в українській історії, але й надана додаткова інформація про його життєвий шлях, подаються портрети. В той же час в інших підручниках наданий менший обсяг інформації щодо історичних осіб, однак ґрунтовно і лаконічно розкрита їх діяльність. Постать Паїсія Величковського, яку необхідно характеризувати згідно з навчальною програмою 2017 р., не згадується в жодному з підручників. Відтак, наявна невідповідність змісту підручників навчальній програмі. Правда, у навчальній програмі 2012 р., на основі якої створювалися підручники 2016 р. видання, постать Паїсія Величковського відсутня. Можемо констатувати, що у підручниках подана достатня кількість інформації для того, щоб учень 8-го класу зміг скласти власну думку щодо історичних діячів та їх внеску в історію України. Таким чином, можна стверджувати, що розкриття теми «Українські землі в 20–90 рр. XVIII ст.» в проаналізованих шкільних підручниках в цілому відповідають

навчальній програмі.

Тепер на прикладі однієї теми спробуємо поглянути на питання відповідності шкільних підручників програмі ЗНО з історії України. Обрані нами теми відповідають наступним розділам програми ЗНО від 2018 р.: Розділ 10 «Українські землі наприкінці XVII – в першій половині XVIII ст.» та 11 «Українські землі в другій половині XVIII ст.»¹⁶. Кожний розділ програми ЗНО 2018 р. містить два блоки: «Результати навчально-пізнавальної діяльності» та «Зміст історії України». Блок «Результати навчально-пізнавальної діяльності» включає в себе те, що учень повинен знати та уміти. Програма ЗНО вимагає від учня знання дат, персоналій, понять та термінів, історично-культурних пам'яток та ін.

Дати, що наведені у програмі ЗНО, подані в усіх аналізованих підручниках. Наступним важливим елементом у програмі виступають персоналії. У всіх аналізованих підручниках подані усі історичні особи, які зазначені у програмі ЗНО: Іван Скоропадський, Павло Полуботок, Данило Апостол, Кирило Розумовський, Петро Калнишевський, Олекса Довбуш, Максим Залізняк, Іван Гонта, Григорій Сковорода та ін. У підручниках імена історичних постатей подаються жирним шрифтом для більшої зручності учнів та більшість авторів додають портрети. Однак, не всі портрети персоналій подані в підручниках. В цьому простежується певна невідповідність підручників із завданнями ЗНО, адже учні повинні знати не лише, який внесок зробила особа, а й як вона виглядає. Тому, аби успішно скласти ЗНО, школяру забракне підручників: потрібна буде додаткова освіта. Зауважимо, що для ЗНО типовим є завдання впізнати історичного діяча за портретом. За нашими підрахунками, загалом у ЗНО 2016 р. зустрічається 3 таких завдання; за 2017 р. у основній сесії ЗНО – 3, у додатковій – 3 завдання; за 2018 р. у основній сесії – 4, у додатковій – 4 завдання; за 2019 р. у основній сесії – 4, у додатковій – 4; за 2020 р. у основній сесії ЗНО – 5, у додатковій – 5; за 2021 р. у основній сесії – 4 завдання, у додатковій – 6 подібних завдань.

Відзначимо, що поняття та терміни зустрічаються в усіх проаналізованих підручниках, що свідчить про те, що опрацювання будь-якого з підручників дозволить школярам з тією чи іншою мірою успішності скласти ЗНО.

¹⁵ Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України. Всесвітня історія 5-9 класи. – 2017. URL: <https://osvita.ua/school/program/program-5-9/56138/> (дата звернення 01.08.2022).

¹⁶ Програма Зовнішнього незалежного оцінювання результатів навчання з історії України, здобутих на основі повної загальної середньої освіти. – 2018. URL: <https://testportal.gov.ua/progist/> (дата звернення 01.08.2022).

У програмі ЗНО важливе значення приділяється історико-культурним пам'яткам, наводиться їх перелік. Зокрема відзначається, що учні повинні «візуально розпізнавати та характеризувати вказані історично-культурні пам'ятки»¹⁷. Список історико-культурних пам'яток, які повинні знати учні, у програмі ЗНО 2018 р. не відрізняється від програми ЗНО 2016 р. Наш аналіз засвідчив, що підручники взагалі не подають більшість зображень пам'яток, які повинні знати школярі для складання ЗНО. Наприклад, у підручнику Н. М. Сорочинської, О. О. Гісем надані якісні зображення більшості пам'яток, натомість у підручнику В. С. Власова зустрічається лише зображення собору святого Юра у Львові та Андріївської церкви у Києві. Отже, для того аби підготуватися і успішно скласти ЗНО, опанування шкільного курсу історії недостатньо, опрацювання шкільних підручників з історії недостатньо, необхідно або використувати додаткові джерела інформації, або користуватися додатковими освітніми послугами.

3-поміж іншого програма ЗНО 2018 р. вимагає від школяра: «встановлювати вказані дати відповідно до подій», «визначати правильність застосування в історичному просторі вказаних понять», «розпізнавати на картосхемі українські землі», «визначати причини та наслідки». Як свідчить наш аналіз, завдання ЗНО на встановлення дат та застосування понять учень зможе виконати не залежно від того, за яким підручником навчався в школі або готувався до ЗНО. Також, усі підручники надають наприкінці параграфа завдання на розвиток в школярів уміння встановлювати причини та наслідки історичних подій, відтак підручники можуть бути достатніми для підготовки до ЗНО. Але, якщо говорити про уміння розпізнавати на картосхемі українські землі, то підручника буде недостатньо. Аби успішно скласти ЗНО, необхідно буде звертатися до додаткових джерел інформації (атласи, посібники для підготовки до ЗНО тощо). Таким чином, в даному випадку підручники можуть бути використані для підготовки до ЗНО частково. Аби впоратися із картографічними завданнями ЗНО, необхідно буде використувати додаткові навчальні матеріали.

Перейдемо до структурно-функціонального аналізу підручників щодо висвітлення теми «Українські землі в 20–90 рр. XVIII ст.». Розглянемо, наскільки вони є достатнім ресурсом у підго-

товці до ЗНО. У підручнику О. В. Гісема, О. О. Мартинюка з обраної теми надано п'ять параграфів: «Посилення колоніальної політики Російської імперії. Ліквідація гетьманату», «Лівобережна та Слобідська Україна. Ліквідація Гетьманщини», «Південна Україна. Ліквідація Запорозької Січі», «Правобережжя та західноукраїнські землі в другій половині XVIII ст. Національно-визвольна боротьба українського народу», «Культура України в другій половині XVIII ст.». За нашими підрахунками основний текст підручника для висвітлення теми «Українські землі в 20–90 рр. XVIII ст.» складає 85%, додатковий – 13%, пояснювальний – 2%. Автори підручника подають достатньо велику кількість додаткового матеріалу. У п'яти параграфах з додаткового тексту зустрічаємо такі рубрики: 3 – «Документи розповідають», 3 – «Цікаві факти», 1 – «Постать в історії».

У підручнику Г. К. Швидько, П. О. Чорнобая міститься десять параграфів з теми «Українські землі в 20–90 рр. XVIII ст.»: «Спроби царизму ліквідувати українську державність», «Ліквідація гетьманства та особливого устрою Гетьманщини і Слобожанщини», «Запорожжя періоду Нової Січі. Кримське ханство і Південна Україна у другій половині XVIII ст.», «Гайдамацький та опришківський рух на Правобережній і Західній Україні», «Три поділи Речі Посполитої. Зміни на Правобережній Україні в складі Російської імперії», «Західноукраїнські землі під владою австрійських Габсбургів», «Культура України XVIII ст.», «Українське мистецтво XVIII ст.». Основний текст теми складає 80%, додатковий – 18%, пояснювальний – 2%. Додатковий матеріал становить вагомий частину підручника, доповнюючи основний текст. У підручнику додатковий текст представлений такими рубриками: 6 – «Постаті в історії», 10 – «Цікаві факти».

У підручнику В. С. Власова матеріал з теми «Українські землі в 20–90 рр. XVIII ст.» поданий в 7-х параграфах: «Гетьманщина у 20–40 рр. XVIII ст.», «Лівобережна та Слобідська Україна в другій половині XVIII ст.», «Південна Україна», «Правобережна Україна та західноукраїнські землі», «Розвиток освіти, науки та музичної культури», «Архітектура та образотворче мистецтво», «Козацькі літописи як історичні джерела». У підручнику параграфи є невеликими та містять оптимальну кількість пунктів з лаконічним викладом матеріалу. За нашими підрахунками, основний текст складає 85%, додатковий – 10%, пояснювальний – 5%. У підручнику додатковий текст представлений такими рубриками: 11 – «Документи розповідають», 2 – «Постаті в історії», 1 – «Цікаві факти». Щодо пояснювального

¹⁷ Програма Зовнішнього незалежного оцінювання результатів навчання з історії України, здобутих на основі повної загальної середньої освіти. – 2018. URL: <https://testportal.gov.ua/progist/> (дата звернення 01.08.2022).

тексту, то в підручнику з цієї теми подано: 4 терміни, 5 таблиць з датами.

У підручнику Н. М. Сорочинської та О. О. Гісем тема «Українські землі в 20–90 рр. XVIII ст.» розглядається в 6 параграфах: «Посилення колоніальної політики Російської імперії. Ліквідація Гетьманату», «Лівобережна та Слобідська Україна. Ліквідація Гетьманщини», «Південна Україна. Ліквідація Запорозької Січі», «Національно-визвольна боротьба українського народу в середині XVIII ст.: гайдамацький і опришківський рухи», «Правобережжя і західноукраїнські землі в останній чверті XVIII ст.», «Культура України в другій половині XVIII ст.». Основний текст складає 85%, додатковий – 5%, пояснювальний – 10%. У підручнику додатковий текст представлений такими рубриками: 5 – документи, 3 – описи історичних осіб, 2 – цікаві факти. Щодо пояснювального тексту, то в підручнику наявні: 6 – пояснювальних схем, 4 – терміни.

У підручниках представлені три типи навчальних вправ – ввідні (підготовчі), тренувальні та завершальні¹⁸. Ввідні вправи мають ліквідувати прогалини в опорних знаннях та містяться на початку параграфа. Тренувальні вправи містяться у середині параграфа та внесені у підручник з метою закріплення нового матеріалу. Завершальні вправи містяться наприкінці параграфа та включають в себе творчі вправи, які розраховані на розвиток мислення учнів, та контрольні вправи, що спрямовані на закріплення пройденого матеріалу та його усвідомлення.

Підручник О. В. Гісема, О. О. Мартинюка містить на початку кожного параграфа вступні вправи, а саме «запитання до учня». У підручнику наявні тренувальні вправи, зокрема, робота з документами. У кінці параграфа надаються творчі та підсумкові завдання: «Перевірте, як ви запам'ятали», «Подумайте і дайте відповідь», «Виконайте завдання», «Творчі завдання». Отже, даний підручник має стрункий методичний апарат, що дозволяє досягти результатів навчання.

Підручник авторства Г. К. Швидько та П. О. Чернобая містить на початку кожного параграфа вступні вправи (запитання). Тренувальні

вправи представлені роботою в групах: проблемні питання, робота з текстом параграфу та робота з картою. Завершальні вправи представлені такими рубриками: «Запитання і завдання», «Поміркуйте», «Документи».

Підручник В. С. Власова містить вступні вправи на початку кожного параграфа у вигляді роботи з документом, які готують учня до засвоєння нової інформації. На початку кожного пункту параграфа містяться питання, що є своєрідними тренувальними вправами. Наприкінці параграфа наявна рубрика з завершальними вправами «Перевірте себе».

У підручнику Н. М. Сорочинської, О. О. Гісем апарат організації засвоєння матеріалу представлений двома типами вправ: тренувальними та завершальними. Тренувальні вправи у підручнику автори надали у вигляді запитань наприкінці кожного пункту. Цей підручник, як і попередні, включає роботу з документами для розвитку вміння працювати з історичними джерелами. Наприкінці параграфа представлені завершальні вправи, що об'єднані у рубрику «Закріпимо знання». Таким чином, структурно-функціональний аналіз змісту підручників дозволяє стверджувати, що вони містять вправи на розвиток історичного мислення школярів.

Цілком очевидно, що система завдань та запитань є основою методичного апарату підручника та відіграє важливу роль при підготовці до ЗНО. Завдання та запитання можна поділити на репродуктивні та продуктивні (творчі)¹⁹. Репродуктивні завдання вимагають від учнів відтворення готових знань, які подаються у підручнику, без змін. Продуктивними (творчими) завданнями вважаються ті, які потребують застосування, перетворення та відкриття знань. Отже, якого типу діяльності вимагають завдання від учнів – продуктивного чи репродуктивного? Навчальна книга неодмінно повинна навчати осмислювати історичний матеріал, формувати вміння вчитися, а для цього слід застосовувати систематичні процеси кодування й зберігання інформації у довготривалій пам'яті²⁰. Для розвитку метакогнітивних процесів

¹⁸ Інструктивно-методичні матеріали для проведення експертизи електронних версій проектів підручників, поданих на конкурсний відбір проектів підручників для учнів 8 класу загальноосвітніх закладів — 2016 р. URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/konkurs_pidruchnykiv/2-imm.docx&ved=2ahUKewi1rLbnhd_tAhXSpYsKHwTD8cQFjABegQIAhAB&usg=A0vVaw2CxHp5jNLYQ8TL0KQJPVc (дата звернення 01.08.2022).

¹⁹ Інструктивно-методичні матеріали для проведення експертизи електронних версій проектів підручників, поданих на конкурсний відбір проектів підручників для учнів 8 класу загальноосвітніх закладів — 2016 р. URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/konkurs_pidruchnykiv/2-imm.docx&ved=2ahUKewi1rLbnhd_tAhXSpYsKHwTD8cQFjABegQIAhAB&usg=A0vVaw2CxHp5jNLYQ8TL0KQJPVc (дата звернення 01.08.2022).

²⁰ Терно С. Методичний апарат підручника: яким яким він має бути? Історія в школах України. 2004. №7. С. 17–20.

у школярів слід застосовувати такі практики як резюмування (узагальнення); уточнення (конкретизація); схематизація та організація. До продуктивних завдань ми віднесемо: встановлення причинно-наслідкових зв'язків, порівняння, узагальнення, конкретизація. У підручнику О. В. Гісема, О. О. Мартинюка міститься усього 66 завдань з теми, з них репродуктивні – 70%, продуктивні – 30%. Серед продуктивних завдань згідно наших підрахунків 35% – це завдання на встановлення причинно-наслідкових зв'язків, 25% – на узагальнення, 25% – на конкретизацію та 15% завдань на порівняння. У підручнику Н. М. Сорочинської, О. О. Гісем зустрічається 34 завдання, з них 85% – репродуктивні, 15% – продуктивні. З продуктивних завдань найбільша кількість представлена завданнями на узагальнення – 40%, на встановлення причинно-наслідкових зв'язків – 35%, завдання на конкретизацію – 20% та 5% – на порівняння. Підручник В. С. Власова містить 26 питань з даної теми, з них 90% – репродуктивні, 10% – продуктивні. Серед продуктивних питань, за нашими підрахунками, у підручнику 55% – це питання на встановлення причинно-наслідкових зв'язків, 30% – на конкретизацію, 10% – на узагальнення та 5% – на порівняння. У підручнику Г. К. Швидько, П. О. Чорнобая подано 61 завдання, 80% – репродуктивні та 20% – продуктивні. Серед продуктивних завдань: встановлення причинно-наслідкових зв'язків – 45%, завдання на узагальнення та конкретизацію – 25% та 5% завдань – на порівняння.

Саме продуктивні завдання є важливим компонентом у підготовці до ЗНО, адже вони сприяють розвитку мислення учнів та допомагають не лише заучувати інформацію, а й осмислювати її. У аналізованих підручниках переважають репродуктивні завдання, їх частка становить від 70% до 90%. Отримані дані свідчать про те, який характер має діяльність учнів. Дані нашого аналізу свідчать, що переважна більшість завдань орієнтовані на репродуктивний стиль навчання. Постає питання: чому автори наголос роблять саме на заучуванні та відтворенні історичної інформації? Чи не тому, що саме цього вимагає ЗНО?

Тепер перейдемо до аналізу питань з теми «Українські землі в 20–90 рр. XVIII ст.» в ЗНО 2016–2021 рр. Серед завдань ЗНО за 2016 р.²¹ зустрічаємо 5 питань з теми. Перше питання з теми під номером 43 передбачає роботу учня з документом. Наступне питання 44 розраховане на

перевірку знань учнів щодо адміністративно-територіального поділу українських земель у складі Російської імперії в другій половині XVIII ст. Більшість проаналізованих нами підручників містить відповідь на запитання: «Створення яких губерній у складі Російської імперії стало наслідком третього поділу Речі Посполитої?» Проте, підручник Н. М. Сорочинської та О. О. Гісем не містить інформації щодо цього запитання. Відтак, школярі, які навчалися або готувалися за цим підручником, не зможуть відповісти на це запитання. Тому для складання ЗНО їм знадобляться додаткові ресурси або додаткова освіта.

Питання 45 перевіряє знання щодо пам'яток архітектури. У питанні надано зображення Покровської церкви, яку учень повинен впізнати на ілюстрації та зазначити в якому місті розташована архітектурна пам'ятка. Відзначимо, що у підручнику О. В. Гісема, О. О. Мартинюка в параграфі 33 «Культура України в другій половині XVIII ст.» зображення Покровської церкви відсутнє. У підручнику Г. К. Швидько, П. О. Чорнобай в параграфі 40 «Українське мистецтво XVIII ст.» подається інформація про архітектора, місце розташування та стиль, в якому збудована Покровська церква. Проте, підручник не містить ілюстрації. Відтак, підготовка за підручниками буде недостатньою для успішного проходження ЗНО. Без додаткових джерел або освітніх послуг завдання ЗНО не виконати. У підручнику В. С. Власова, а також у підручнику Н. М. Сорочинської та О. О. Гісем подано зображення Покровської церкви та зазначено місце її розташування. Таким чином, якщо вашим школам пощастило навчатися за цими підручниками, то у вас є шанс відповісти на поставлене запитання ЗНО. Якщо за іншими – жодних шансів.

Повертаючись до нашого аналізу, зазначимо, що питання 55 серед завдань ЗНО за 2016 р. вимагає встановити відповідність між подіями та роком. Учень повинен знати такі дати: остаточна ліквідація гетьманства, остаточна ліквідація царським урядом Запорозької Січі, оприлюднення царського указу про закріпачення селян Лівобережної та Слобідської України. В проаналізованих підручниках подаються всі події та відповідні роки, тобто до цього питання ЗНО можна підготуватися за допомогою підручників.

Питання 60 сформовано таким чином: «Які соціально-економічні зміни відбулися на українських землях у складі Російської імперії в другій половині XVIII ст.?» та надані варіанти відповіді, з яких учень повинен обрати три правильні варіанти. Всі проаналізовані нами підручники містять

²¹ Завдання тесту Зовнішнього незалежного оцінювання 2016 року з історії України. – 2016. URL: <https://osvita.ua/test/answers/51310/> (дата звернення 01.08.2022).

інформацію з цього питання, відтак в даному разі шкільний курс історії можна вважати достатнім для складання ЗНО.

У 2017 році ЗНО мало дві сесії. У основній сесії ЗНО²² подано лише одне питання з теми: «Задунайську Січ було створено на землях, підвладних...», а учень повинен обрати одну правильну відповідь. У підручнику Г. К. Швидько, П. О. Чорнобая в параграфі 34 – 35 «Запорожжя періоду Нової Січі. Кримське ханство і Південна Україна у другій половині XVIII ст.» подана інформація про місце розташування Січі. Отже, опрацювання підручника дозволяє виконати це завдання. У підручнику Н. М. Сорочинської, О. О. Гісем та підручнику О. В. Гісема, О. О. Мартинюка також надається інформація про Задунайську Січ. А от у підручнику В. С. Власова немає згадки про Задунайську Січ. Отже, знову маємо ситуацію, коли успішність на ЗНО залежить від підручника, за яким навчалися або готувалися школярі. Відтак, для виконання цього завдання частина школярів потребуватиме додаткової освіти.

У додатковій сесії²³ зустрічається два питання з теми. Завдання 44 містить уривок з історичного джерела за яким учень повинен визначити, яка подія описується. Завдання 56 потребує від учня знання наслідків російсько-турецької війни (1768–1774 рр.). Ці завдання школярі потенційно здатні виконати незалежно від того, за якими підручниками вони навчалися або готувалися до ЗНО.

У 2018 р. було дві сесії ЗНО. В основній сесії²⁴ міститься три питання з теми «Українські землі в 20–90 рр. XVII ст.». Питання 44 передбачає роботу учня з картосхемою, за якою потрібно визначити території, що ввійшли до складу Російської імперії за результатами російсько-турецької війни 1787–1791 рр. У підручнику О. В. Гісема, О. О. Мартинюка у параграфі 32 «Правобережжя та західноукраїнські землі в другій половині XVIII ст. Національно-визвольна боротьба українського народу» подається карта «Україна наприкінці XVIII ст.» із позначенням територій, що ввійшли до складу Російської імперії за результатами російсько-турецької війни 1787–1791 рр.

У підручнику Г. К. Швидько, П. О. Чорнобай в параграфі 34–35 «Запорожжя періоду Нової Січі. Кримське ханство і Південна Україна у другій половині XVIII ст.» подається карта під назвою «Українські землі і Крим у другій половині XVIII ст.», де позначено «території, приєднані до Росії за Ясським мирним договором 1791 р.». У підручнику В. С. Власова в параграфі 32 «Лівобережна та Слобідська Україна в другій половині 18 ст.» подається карта «Українські землі в другій половині 18 ст.» із позначенням території, яка ввійшла до Російської імперії в 1791 р. після закінчення російсько-турецької війни. В той час, як підручник Н. М. Сорочинської, О. О. Гісем не містить карту, на якій були б позначені території, що ввійшли до складу Російської імперії за результатами російсько-турецької війни 1787–1791 рр. Відтак, навчання за цим підручником унеможливує виконання цього завдання ЗНО. Отже, успішне виконання завдання ЗНО знову залежить від фортуни, а саме: за яким підручником вам пощастило навчатися або готуватися.

Питання 58 потребує від учня розташувати у послідовності події, описані в літописі Г. Грабянки. Завдання являє собою використання уривків історичного джерела для ідентифікації подій за наведеними ознаками та упорядкування їх відповідно до перебігу історичного процесу. Завдання можна виконати навіть не читавши літопису, просто за підсумками вивчення шкільного курсу. Разом з тим, апелювання до літопису в такому вигляді може спантеличити школярів, які його явно не читали, бо жоден з підручників не містить уривки з літопису Г. Грабянки. Зауважимо, що підручники подають лише загальну інформацію про літопис. Чому ми так вважаємо? Тому що завдання сформульоване таким чином, начебто ви неодмінно повинні точно знати зміст літопису, а саме: «установіть послідовність подій, описаних в уривках з літопису Г. Грабянки». Якби у завданні було зазначено, що школярам необхідно встановити, про які історичні події йдеться в уривках з літопису Г. Грабянки та розставити їх у правильній послідовності, то було б очевидно, що мова йде про історичні події, а не про зміст літопису. В даному випадку постає питання коректності формулювань в тестах, які можуть в стресових умовах підважити рівний доступ до вищої освіти. У цьому контексті наведемо приклад із власного досвіду: під час педагогічної практики студентка історичного факультету ЗНУ запитала учнів 7-го класу наступне – *для чого об'єднався союз племен?* У класі запала мовчанка, лише після довгих розпи-

²² Завдання тесту Зовнішнього незалежного оцінювання 2017 року з історії України. Основна сесія – 2017. URL: <https://osvita.ua/test/answers/55936/> (дата звернення 01.08.2022).

²³ Завдання тесту Зовнішнього незалежного оцінювання 2017 року з історії України. Додаткова сесія – 2017. URL: <https://osvita.ua/test/answers/55936/> (дата звернення 01.08.2022).

²⁴ Завдання тесту Зовнішнього незалежного оцінювання 2018 року з історії України. Основна сесія – 2018. URL: <https://osvita.ua/test/answers/61016/> (дата звернення 01.08.2022).

тувань учні зрозуміли, про що їх насправді запитували: навщо племена об'єднувались в союз? А що вийшло? У студентки вийшло, що союз племен з кимось ще об'єднувався. Саме тому школярі не знали, що відповідати, тобто вони дійсно не знали, з ким ще союз племен об'єднувався. Формулювання питань – це вкрай важливо, коли вирішуються доленосні питання: чи отримає здобувач рівний доступ до вищої освіти? «Як спитаєте, так вам і відповідатимуть» – нехитра істина, про яку варто пам'ятати укладачам тестів ЗНО.

Питання 60 вимагає від учнів обізнаності із діяльністю та життям К. Розумовського. У всіх проаналізованих нами підручниках тією чи іншою мірою це питання висвітлено.

У додатковій сесії²⁵ ЗНО 2018 р. надано два завдання з теми «Українські землі в 20–90 рр. XVIII ст.». Питання 44 спрямоване на роботу учня з картосхемою та визначення регіону, який не входив до складу Речі Посполитої впродовж 1569–1795 рр. В усіх проаналізованих нами підручниках подаються карти, які дозволяють учням впоратися із цим завданням.

Для виконання завдання 58 учень повинен в хронологічній послідовності розташувати суспільно-політичні події XVIII ст. У проаналізованих підручниках подаються всі ці події, відтак можна стверджувати, що підручники надають необхідний матеріал для виконання завдання.

В 2019 р. ЗНО проходило у дві сесії. В основній сесії²⁶ наявні три питання з теми «Українські землі в 20–90 рр. XVIII ст.». Завдання 44, 45, 46 перевіряють знання учнів про Задунайську Січ. У завданнях передбачається, що учень здійснить самостійний аналіз фрагменту історичного джерела та на підставі цього розв'яже завдання. Однак, не всі підручники подають достатню інформацію про Задунайську Січ. Наприклад, у підручнику О. В. Гісема, О. О. Мартинюка у параграфі 31 «Південна Україна. Ліквідація Запорозької Січі» про Задунайську Січ йдеться двома реченнями та немає згадки про кошового отамана. Підручник В. С. Власова зовсім не містить інформації про Задунайську Січ. Разом із тим, підручник Г. К. Швидько, П. О. Чернобая в параграфі 34–35 «Запорозжя періоду Нової Січі. Кримське ханство і Південна Україна у другій половині XVIII ст.» інформує про місце розташування Січі. У підручнику

²⁵ Завдання тесту Зовнішнього незалежного оцінювання 2018 року з історії України. Додаткова сесія – 2018. URL: <https://osvita.ua/test/answers/61016/> (дата звернення 01.08.2022).

²⁶ Завдання тесту Зовнішнього незалежного оцінювання 2019 року з історії України. Основна сесія – 2019. URL: <https://osvita.ua/test/answers/64739/> (дата звернення 01.08.2022).

ку Н. М. Сорочинської, О. О. Гісема в параграфі 31 «Південна Україна. Ліквідація Запорозької Січі» також надана деяка інформація про Задунайську Січ, але знову ж немає згадки про отамана. Отже, із завданнями буде складно впоратися значній частині школярів без додаткової освіти, оскільки не всі підручники містять достатню інформацію.

У додатковій сесії²⁷ ЗНО 2019 р. наявно три завдання з теми «Українські землі в 20–90 рр. XVIII ст.». Питання 44 перевіряє знання учнями території поширення гайдамацького руху у XVIII ст. Завдання 45 перевіряє знання хронології Коліївщини. Відповіді на питання 44 і 45 містяться на сторінках усіх проаналізованих нами підручниках. Завдання 60 присвячене постаті Петра Калнишевського. У всіх проаналізованих нами підручниках надається вичерпна інформація з цього питання.

ЗНО 2020 р. проводилося двома сесіями. У основній сесії²⁸ міститься лише одне завдання з теми «Українські землі в 20–90 рр. XVIII ст.». Завдання 44 передбачає перевірку вміння працювати з історичним джерелом.

У додатковій сесії²⁹ ЗНО 2020 р. наявне лише одне завдання з теми (№ 44). Завдання 44 перевіряє знання хронології та території поширення опришків. У всіх підручниках подається достатня інформація щодо часу та території діяльності опришків.

ЗНО 2021 р. проводилося двома сесіями. Основна сесія³⁰ містить 3 питання з теми «Українські землі в 20–90 рр. XVIII ст.», а додаткова сесія – 1 питання. Завдання присвячені діяльності Другої Малоросійської колегії; хронології російсько-турецької війни та творам: «Літопис Самовидця» Р. Ракушки-Романовського; «Літопис» Г. Граб'янки; «Літопис» С. Величка. У всіх проаналізованих нами підручниках подається інформація щодо цих питань. Таким чином, незалежно від того за яким підручником школярі навчалися або готувалися до ЗНО, вони мають рівні можливості під час виконання цього завдання. Таким чином, можна зробити висновок, що завдання ЗНО останніх років (2020, 2021 рр.) за темою «Українські землі

²⁷ Завдання тесту Зовнішнього незалежного оцінювання 2019 року з історії України. Додаткова сесія – 2019. URL: <https://osvita.ua/test/answers/64739/> (дата звернення 01.08.2022).

²⁸ Завдання тесту Зовнішнього незалежного оцінювання 2020 року з історії України. Основна сесія – 2020. URL: <https://osvita.ua/test/answers/74791/> (дата звернення 01.08.2022).

²⁹ Завдання тесту Зовнішнього незалежного оцінювання 2020 року з історії України. Додаткова сесія – 2020. URL: <https://osvita.ua/test/answers/74791/> (дата звернення 01.08.2022).

³⁰ Завдання тесту Зовнішнього незалежного оцінювання 2021 року з історії України. Основна сесія – 2021. URL: <http://osvita.ua/test/answers/82626/> (дата звернення 01.08.2022).

в 20–90 рр. XVIII ст.» переважно складені у відповідності до змісту шкільного курсу історії та шкільних підручників.

Узагальнюючи дані нашого дослідження, представимо кількість завдань, які не можуть бути виконані школярами через відсутність необхідної інформації в шкільних підручниках. Обрахунки вестимуться наступним чином: якщо завдання можна виконати незалежно від того, за яким підручником школярам пощастило вчитися чи готуватися, то ми його вважаємо таким, яке можна виконати внаслідок опанування шкільного курсу історії. Якщо має місце ситуація, коли всі або деякі підручники не дозволяють підготуватися до завдання, ми його відносимо до категорії, що потребує додаткової освіти (якщо не для всіх, то принаймні для певної частини школярів).

Отже, ЗНО 2016 р. містило 5 питань з обраною нами теми. За нашими підрахунками школярі не зможуть впоратися з 40% завдань з теми «Українські землі в 20–90 рр. XVIII ст.» без додаткової освіти. Приміром, завдання 45 вимагає знання зовнішнього вигляду Покровської церкви, однак не всі підручники подають необхідну інформацію.

ЗНО 2017 р. з основної та додаткової сесії міститься 3 питання з теми «Українські землі в 20–90 рр. XVIII ст.», з 2-ма школярі можуть впоратися, пройшовши шкільний курс історії, а одне питання потребуватиме додаткової освіти (33%).

ЗНО 2018 р. в основній та додатковій сесії містить 5 завдань, з них 60% – завдання, які учень

підготуватися, якщо ви навчалися за підручником Н. М. Сорочинської, О. О. Гісем. Цей підручник не містить карту територій, що ввійшли до складу Російської імперії за результатами російсько-турецької війни 1787–1791 рр.

ЗНО 2019 р. в основній та додатковій сесії подано 6 питань з теми «Українські землі в 20–90 рр. XVIII ст.». 50% завдань учні мають шанс виконати на основі вивчення шкільного курсу історії. Разом із тим решта 50% завдань вимагають додаткової освіти. Наприклад, в основній сесії подані три завдання про Задунайську Січ. Як ми вже згадували, підручник В. С. Власова взагалі не містить інформації про Задунайську Січ.

ЗНО 2020 р. в основній та додатковій сесіях налічується 2 завдання, які можна виконати внаслідок проходження шкільного курсу історії. Всі підручники містять необхідний для цього матеріал.

ЗНО 2021 р. в основній та додатковій сесії містить 4 питання з теми, які можна виконати внаслідок проходження шкільного курсу історії. Опрацювання всіх проаналізованих нами підручників дозволяє школярам впоратися із завданнями. Представимо узагальнені дані у вигляді таблиці (див. табл. 1).

Таблиця 1.
Співвідношення завдань ЗНО
2016–2021 рр. за критерієм відповідності
шкільному курсу історії

Роки Критерій	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Всього
Кількість завдань на основі здобутої освіти	3 (60%)	2 (67%)	3 (60%)	3 (50%)	2 (100%)	4 (100%)	17 (68%)
Кількість завдань, що потребують додаткової освіти	2 (40%)	1 (33%)	2 (40%)	3 (50%)	0 (0%)	0 (0%)	8 (32%)
Всього	5 (100%)	3 (100%)	5 (100%)	6 (100%)	2 (100%)	4 (100%)	25 (100%)

може виконати, опрацювавши шкільні підручники історії, а 40% – завдання, які потребують опрацювання додаткової літератури або додаткової освіти. Наприклад, питання 44 передбачає роботу учня з картосхемою, за якою потрібно визначити території, що ввійшли до складу Російської імперії за результатами російсько-турецької війни 1787 – 1791 рр. Але до цього питання неможливо

Загалом завдання ЗНО з 2016–2021 рр. з теми «Українські землі в 20–90 рр. XVIII ст.» містить 25 питань. За нашими підрахунками 68% завдань школярі можуть виконати внаслідок вивчення історії в шкільному курсі та готуючись до ЗНО за шкільними підручниками. Разом з тим успішне виконання 32% завдань потребуватиме додаткової освіти прийманні для певної частини школярів.

Середній показник у третину завдань, які неможливо виконати без додаткової освіти, – це вагомий чинник, який дозволяє поставити під сумнів, що ЗНО перевіряє результати навчання та забезпечує рівний доступ до вищої освіти. І це лише на прикладі однієї теми шкільного курсу історії!

Висновки. Якісний та кількісний аналіз завдань ЗНО, підручників з історії, навчальних програм з історії та програм з історії України ЗНО на прикладі однієї теми «Українські землі в 20–90 рр. XVIII ст.» дозволяє нам стверджувати наступне.

Третина громадян України небезпідставно сумнівається в тому, що ЗНО забезпечує рівний доступ до вищої освіти. Для того аби успішно скласти ЗНО з історії, недостатньо пройти шкільний курс історії та використовувати шкільні підручники для підготовки до ЗНО. Підручники не можуть слугувати повноцінним засобом підготовки до ЗНО, оскільки не всі вони містять навчальний матеріал, необхідний для відповіді на завдання ЗНО. Чи не тому на ринку освітньої літератури поважне місце зайняли посібники для підготовки до ЗНО? Відзначимо, що ці засоби навчання не представлені у вільному доступі, батькам треба витратися на них. В такому разі виникає правомірне запитання: якщо ЗНО має перевіряти відповідність державним вимогам, як того вимагає закон, то чому система середньої освіти не здатна забезпечити ці вимоги? Чому для того, аби відповідати цим вимогам, потрібна додаткова освіта? А можливо має місце зворотна ситуація: ЗНО вимагає більшого, ніж державні вимоги до результатів середньої освіти? Можливо, ЗНО відірвалось від шкільного курсу історії та державних вимог до результатів навчання та перетворилося на організацію доступу до вищої освіти для забезпечених громадян України? Проведений аналіз на прикладі однієї теми шкільного курсу історії свідчить, що без додаткової освіти школярі не можуть успішно скласти ЗНО з історії. А додаткова освіта потребуватиме додаткових витрат, які не кожна родина може собі дозволити. Проведений нами аналіз засвідчив, що має місце ситуація, коли жоден з підручників не здатен забезпечити успіх на ЗНО. А це пряма індикатор того, що ЗНО вимагає від випускників більше, ніж має право вимагати. Цікаво, яким буде відсоток априорі неможливих для виконання завдань, якщо проаналізувати всі теми шкільного курсу історії на відповідність завданням ЗНО?

Таким чином, постає наступне важливе запитання: про яку рівність у доступі до вищої освіти можна говорити, якщо проходження шкільно-

го курсу історії не дозволяє школярам успішно скласти ЗНО? В такому разі ні про яку рівність доступу до вищої освіти неможна говорити, адже багато в чому доступ до вищої освіти буде залежати від матеріальних можливостей родини. А як може бути інакше? Навчаючись в школі та готуючись за шкільними підручниками, школярі не можуть бути певними, що складуть завдання ЗНО. Відтак, наявна ситуація свідчить про те, що має місце якась проблема:

1) або результати навчання у шкільній навчальній програмі та програмі ЗНО розуміються по-різному, тобто результати навчання за програмою ЗНО є ширшими за шкільну навчальну програму;

2) або ЗНО вимірює те, що легше виміряти, а не те, що треба виміряти. Приміром, легше перевірити чи впізнає учень архітектурну пам'ятку, ніж його здатність історично мислити (більш докладно дивіться наші публікації³¹);

3) або підручники не відповідають навчальним програмам;

4) або програма ЗНО не відповідає навчальній програмі чи Держстандарту;

5) або Держстандарт, навчальна програма та програма ЗНО живуть окремим життям;

6) або комбінація деяких попередньо перерахованих чинників;

7) або все разом.

Хоч би як там було, але заручниками цієї неузгодженості стають випускники шкіл, яким проходження шкільного курсу історії та опрацювання шкільних підручників не можуть зарадити в отриманні рівного доступу до вищої освіти. Про який рівний доступ до вищої освіти може йти мова, якщо без додаткової освіти школярі не можуть успішно скласти ЗНО? Про яке подолання корупції можна говорити? Нагадаємо, що зростає кількість тих, хто не вважає ЗНО здоланням корупції, і на 2021 рік це число досягло показника в 34% опитаних. Безумовно, що такої жадливої корупції, яка була в часи діяльності приймальних комісій вишів, немає. То була масова, побутова (можна навіть сказати – повальна корупція). Наразі ко-

³¹ Терно С. Зовнішнє оцінювання з історії: чи завжди добрі наміри приводять до очікуваних позитивних результатів? Історія в школі. 2006. № 10. С. 18–22; Терно С. Зовнішнє оцінювання з історії: чи завжди добрі наміри приводять до очікуваних позитивних результатів? Історія в школі. 2006. № 11. С. 9–14; Терно С. Зовнішнє оцінювання з історії: стандарт сірості в освіті? Дзеркало тижня. № 41 (670) 3 – 10 листопада 2007; Терно С. Пробне незалежне оцінювання з історії України – 2009 (як готувати учнів до ЗНО). Історія в школах України. 2009. № 3. С. 14–17; Терно С. Актуальні проблеми зовнішнього незалежного оцінювання та сучасної тестології. Історія в школах України. 2009. № 4. С. 9–13.

рупція переродилася на елітарну, вишукану, з можливістю для обраних. Написання посібників з підготовки до ЗНО приносить непоганий дохід як видавництвам, так їх авторам. Кращі шанси, звісно, у тих, хто має доступ до інсайдерської інформації про завдання ЗНО. А оскільки підготуватись за підручниками до ЗНО неможливо, то треба вкладатися або в посібники (краще в інсайдерські), або в репетиторів (які відстежують характер завдань), або в інші додаткові освітні послуги. Ситуація схожа з тією, що була наявна в США у ХХ ст., коли тестування IQ по суті стало виправданням дискримінації³². Не зайвим буде нагадати, що час від часу громадськість струшують скандали щодо несанкціонованого втручання в систему ЗНО, лунають звинувачення у зловживан-

нях службовими повноваженнями посадових осіб тощо. Очевидним є одне, всі дотичні до ЗНО особи давно вже зрозуміли, що ані шкільного курсу історії, ані шкільних підручників недостатньо для успіху на ЗНО.

Окремо постає питання місії ЗНО в контексті нової ситуації на ринку освітніх послуг та витоком молоді на навчання за кордон. Адже для вступу до закордонних вишів не потрібні сертифікати ЗНО, а навчатися можна за ті ж самі гроші або навіть безкоштовно. Очевидним є той факт, що створена система ЗНО як пропуск до вищої освіти потребує перегляду й переосмислення (аж до скасування його обов'язковості), звісно, якщо ми зацікавлені в тому, аби наша молодь залишалась в Україні.

³² Стернберг Р. Интеллект успеха. Минск : Попурри, 2015. 400 с.

References

- Bekeshkina I. Poiasnyty 30%: Yak ukraintsi otsiniuiut' osvitu ta vstup v umovakh pandemii. Fond «Demokratychni initsiatyvy» imeni Il'ka Kucheriva. URL: <https://dif.org.ua/article/poyasniti-30-yak-ukraintsi-otsinyuyut-osvitu-ta-vstup-v-umovakh-pandemii> (data zvernennia 01.08.2022).
- Bekeshkina I. Stavlennia naseleння Ukrainy do zovnishn'oho nezalezhnogo otsiniuvannia (ZNO). Fond demokratychni initsiatyvy imeni Il'ka Kucheriva. 20 lystopada 2013. URL: <https://dif.org.ua/article/stavlennya-naselenya-ukraini-do-zovnishnogo-nezalezhnogo-otsiniuvannya-zno> (data zvernennia 01.08.2022).
- Vlasov V. S. Istoriia Ukrainy: pidruchnyk dlia 8 klasu zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv. Kyiv : Heneza, 2016. 256 s. URL: <https://shkola.in.ua/976-istoriia-ukrainy-8-klas-vlasov-2016.html> (data zvernennia 01.08.2022).
- Hisem O. V., Martyniuk O. O. Istoriia Ukrainy: pidruchnyk dlia 8 klasu zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv. Kharkiv : Ranok, 2016. 272 s. URL: <https://shkola.in.ua/978-istoriia-ukrainy-8-klas-hisem-2016.html> (data zvernennia 01.08.2022).
- Duhov O. Do problemy osvith'oi mihratsii ukraintsiv. Osvita.ua. 29.07.2020. URL: <https://osvita.ua/vnz/75342/> (data zvernennia 01.08.2022).
- Zavdannia testu Zovnishn'oho nezalezhnogo otsiniuvannia 2016 roku z istorii Ukrainy – 2016. URL: <https://osvita.ua/test/answers/51310/> (data zvernennia 01.08.2022).
- Zavdannia testu Zovnishn'oho nezalezhnogo otsiniuvannia 2017 roku z istorii Ukrainy. Dodatkovasiia – 2017. URL: <https://osvita.ua/test/answers/55936/> (data zvernennia 01.08.2022).
- Zavdannia testu Zovnishn'oho nezalezhnogo otsiniuvannia 2017 roku z istorii Ukrainy. Osnovna sesiia – 2017. URL: <https://osvita.ua/test/answers/55936/> (data zvernennia 01.08.2022).
- Zavdannia testu Zovnishn'oho nezalezhnogo otsiniuvannia 2018 roku z istorii Ukrainy. Dodatkovasiia – 2018. URL: <https://osvita.ua/test/answers/61016/> (data zvernennia 01.08.2022).
- Zavdannia testu Zovnishn'oho nezalezhnogo otsiniuvannia 2018 roku z istorii Ukrainy. Osnovna sesiia – 2018. URL: <https://osvita.ua/test/answers/61016/> (data zvernennia 01.08.2022).
- Zavdannia testu Zovnishn'oho nezalezhnogo otsiniuvannia 2019 roku z istorii Ukrainy. Dodatkovasiia – 2019. URL: <https://osvita.ua/test/answers/64739/> (data zvernennia 01.08.2022).
- Zavdannia testu Zovnishn'oho nezalezhnogo otsiniuvannia 2019 roku z istorii Ukrainy. Osnovna sesiia – 2019. URL: <https://osvita.ua/test/answers/64739/> (data zvernennia 01.08.2022).
- Zavdannia testu Zovnishn'oho nezalezhnogo otsiniuvannia 2020 roku z istorii Ukrainy . Dodatkovasiia – 2020. URL: <https://osvita.ua/test/answers/74791/> (data zvernennia 01.08.2022).

Zavdannia testu Zovnishn'oho nezalezhnogo otsiniuvannia 2020 roku z istorii Ukrainy. Osnovna sesiia – 2020. URL: <https://osvita.ua/test/answers/74791/> (data zvernennia 01.08.2022).

Zavdannia testu Zovnishn'oho nezalezhnogo otsiniuvannia 2021 roku z istorii Ukrainy . Dodatkovna sesiia – 2021. URL: <http://osvita.ua/test/answers/82626/> (data zvernennia 01.08.2022).

Zavdannia testu Zovnishn'oho nezalezhnogo otsiniuvannia 2021 roku z istorii Ukrainy. Osnovna sesiia – 2021. URL: <http://osvita.ua/test/answers/82626/> (data zvernennia 01.08.2022).

Instruktyvno-metodychni materialy dlia provedennia ekspertyzy elektronnykh versij proektiv pidruchnykiv, podanykh na konkursnyj vidbir proektiv pidruchnykiv dlia uchniv 8 klasu zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv. 21.01.2016. URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/konkurs_pidruchnykiv/2-imm.docx&ved=2ahUKewi1rLbnhd_tAhXSpYsKHWsTD8cQFjABegQ-IAhAB&usg=A0vVaw2CxHp5jNLYQ8TL0KQJPrBc (data zvernennia 01.08.2022).

Likarchuk I. Yak nam reformuvaty ZNO abo rozdumy ne storonn'oi liudyny. Osvitnia polityka. 04.02.2014. URL: <http://education-ua.org/ru/articles/193-yak-nam-reformuvati-zno-abo-rozdumi-nestoronnoji-lyudini> (data zvernennia 01.08.2022).

Navchal'na prohrama dlia zakladiv seredn'oi osvity Ukrainy. Istoriiia Ukrainy. Vsesvitnia istoriia 5 – 9 klasy. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. 2012.

Navchal'na prohrama dlia zakladiv seredn'oi osvity Ukrainy. Istoriiia Ukrainy. Vsesvitnia istoriia 5 – 9 klasy. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. 2017. URL: <https://osvita.ua/school/program/program-5-9/56138/> (data zvernennia 01.08.2022).

Prohrama Zovnishn'oho nezalezhnogo otsiniuvannia rezul'tativ navchannia z istorii Ukrainy, zdobutykh na osnovi povnoi zahal'noi seredn'oi osvity. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. 2016. URL: https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2017/01/history_Ukraine2017.pdf (data zvernennia 01.08.2022).

Prohrama Zovnishn'oho nezalezhnogo otsiniuvannia rezul'tativ navchannia z istorii Ukrainy, zdobutykh na osnovi povnoi zahal'noi seredn'oi osvity. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. 2018. URL: <https://testportal.gov.ua/progist/> (data zvernennia 01.08.2022).

Richnyj zvit Natsional'noho ahentstva iz zabezpechennia iakosti vyschoi osvity za 2021 rik / za zah. red. S. Kvita. Kyiv : Natsional'ne ahentstvo iz zabezpechennia iakosti vyschoi osvity, 2022. S. 16.

Sorochyn'ska N. M., Hisem O. O. Istoriiia Ukrainy: pidruchnyk dlia 8 klasu zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv. Ternopil' : Navchal'na knyha – Bohdan, 2016. 304 s. URL: <https://shkola.in.ua/981-istoriia-ukrainy-8-klas-sorochynska-2016.html> (data zvernennia 01.08.2022).

Stavlennia suspil'stva do zovnishn'oho nezalezhnogo otsiniuvannia. Ukrain's'kyj tsentr otsiniuvannia iakosti osvity. 20.07.2021. URL: <https://testportal.gov.ua/stavlennya-suspilstva-do-zovnishnogo-nezalezhnogo-otsinyuvannya/> (data zvernennia 01.08.2022).

Sternberh R. Yntellekt uspekha. Mynsk : Popurry, 2015. 400 s.

Terno S. Aktual'ni problemy zovnishn'oho nezalezhnogo otsiniuvannia ta suchasnoi testolohii. Istoriiia v shkolakh Ukrainy. 2009. № 4. S. 9–13.

Terno S. Zovnishnie otsiniuvannia z istorii: standart siroty v osviti? Dzerkalo tyzhnia. № 41 (670). 3 — 10 lystopada 2007. URL: https://zn.ua/ukr/EDUCATION/zovnishne_otsinyuvannya_z_istoriyi_standart_siroty_v_osviti.html (data zvernennia 01.08.2022).

Terno S. Zovnishnie otsiniuvannia z istorii: chy zavzhdy dobri namiry pryvodiad' do ochikuvanykh pozytyvnykh rezul'tativ? Istoriiia v shkoli. 2006. № 10. S. 18–22.

30. Terno S. Zovnishnie otsiniuvannia z istorii: chy zavzhdy dobri namiry pryvodiad' do ochikuvanykh pozytyvnykh rezul'tativ? Istoriiia v shkoli. 2006. № 11. S. 9–14.

3Terno S. Probne nezalezhne otsiniuvannia z istorii Ukrainy – 2009 (iak hotuvaty uchniv do ZNO). Istoriiia v shkolakh Ukrainy. 2009. № 3. S. 14–17.

Shvyd'ko H. K. Istoriiia Ukrainy: pidruchnyk dlia 8 klasu zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv. Kyiv : Heneza, 2016. 352 s. URL: <https://shkola.in.ua/983-istoriia-ukrainy-8-klas-shvydtko-2016.html> (data zvernennia 01.08.2022).